

УДК 343.9 : 340.15

В. Ф. Оболенцев,
канд. юрид. наук, доцент
Національний університет
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»,
м. Харків

ІСТОРІЯ ВИКОРИСТАННЯ СИСТЕМНОГО МЕТОДУ В ДОСЛІДЖЕННІ ВЛАСТИВОСТЕЙ ЗЛОЧИННОСТІ

Стаття присвячена історії використання системного методу при вивченні злочинності. Обґрунтовується перспективність його застосування у кримінологічних дослідженнях.

Ключові слова: історія кримінології, злочинність, системний метод.

На фоні складної криміногенної ситуації в Україні очевидною є потреба суспільства в нових кримінологічних знаннях, які забезпечували б максимальну ефективність правоохоронної діяльності. Але, оцінюючи сучасний стан науки про злочинність, фахівці критично зауважують, що за наявності певного арсеналу наукових засобів і концептуально визначених цілей вона себе вичерпала [13, с. 6].

У цій публікації ми вирішили розкрити історію використання й перспективи застосування у вітчизняній кримінології системного методу як одного з найважливіших у наукових дослідженнях.

Існують усі підстави стверджувати, що його засади було закладено ще декілька століть тому. Філософське тлумачення Всесвіту як взаємопов'язаних елементів і закономірностей має місце у працях Платона й Аристотеля, де розглядалися єдність

і відмінність частин і цілого [22, с. 26, 27]. Саме тоді зверталась увага на те, що властивості складних явищ як цілісних об'єктів можуть відрізнятися від властивостей їх окремих частин.

У роботах І. Канта підкреслюється системність у розвитку суспільства, що підтверджується фактами історії [12, с. 43-59]. Що стосується природи, як вказував В. Гегель, то її треба розглядати як систему ступенів, що з необхідністю виникають один з одного. Причому остання виникає не з матеріальних обставин, а у зв'язку з внутрішньою ідеєю [2, с. 172]. Як вказують учені, на аналогію розвитку соціальних та природних явищ і на наявність універсалій наукового світу звертав увагу Г. Спенсер [23, с. 26]. Згідно із системними засадами матеріалізму, як відмічає В. П. Кузьмін, розглядали природні й соціальні явища К. Маркс і Ф. Енгельс [16].

Як окрема теорія системний підхід було обґрунтовано відносно недавно – на початку ХХ ст. Фахівці стверджують, що вперше системотехніка знайшла своє відбиття в роботах філософа, економіста і природознавця О. О. Богданова. У праці «Тектология. Всеобщая и организационная наука» [1] він окреслив базові засади нової системно-тектологічної методології, згідно з якою не матерія, а енергія стверджувалась інструментом упорядкування домінантного процесу у природі й соціумі. Показово, що в подальшому цей матеріал виявився прийнятним для побудови кібернетичних моделей економічних процесів і вирішення планово-економічних завдань.

Саме відтоді проблеми різних наук почали вирішувати відповідно до засад нового підходу – системного. У подальшому значний внесок в обґрунтування теорії систем внесли Н. Вінер, Р. Мертон, І. І. Пригожин, У. Р. Ешбі, О. І. Уємов, Е. Г. Юдін, В. В. Садовський та інші фахівці. Завдяки їх напрацюванням вдалося вирішити багато теоретичних та практичних проблем різних наук.

Практика застосування системного підходу не оминула й радянську кримінологію. Теорію систем використовували для дослідження злочинності, його

особистості, заходів запобігання злочинів. Обсяг цієї статті не дозволяє якомога повніше висвітлити всі погляди наших колег із цього приводу. Але в будь-якому разі маємо відмітити основне.

Н. Ф. Кузнецова на підставі системного підходу ґрунтовно розглянула причини й умови злочинності як криміногенної системи й підкреслила, що остання складається із взаємодіючих підсистем та елементів, що утворюють ієрархічно структуровану цілісність. Протистоїть цій системі зовнішня для неї система кримінальної юстиції та профілактики правопорушень. Криміногенна й антикриміногенна системи, взаємодіючи за діалектичним законом єдності й боротьби протилежностей, входить до більш загальної системи суспільних відносин. На думку науковця, криміногенна система є відкритою, оскільки вона взаємодіє з іншими такими ж соціальними утвореннями. Характерною для неї є особлива цілісність внутрішніх блоків-підсистем та елементів, хоча з причин її стихійної стохастичності вона належить до систем з низьким ступенем системності [15, с. 32].

У 1980 р. В. В. Лунєєв опублікував наукову статтю «Системный подход к изучению преступного поведения», в якій указувалося, що в мотивації злочинної поведінки соціальний, соціально-

психологічний і психофізіологічний компоненти становлять нове утворення зі специфічними властивостями, що відрізняються від властивостей і цих окремо узятих компонентів, і їх механічного об'єднання. В усіх випадках вона підкорюється ймовірнісним закономірностям, що можуть устанавлюватися на статистичному рівні аналізу [19, с. 5].

Науковець стверджує, що мотивація злочинної поведінки відповідає основним характеристикам систем: цілісності, структурності, взаємозалежності, ієрархічності, множинності описування та ін. Оскільки ж її основні елементи й рівні тісно пов'язані між собою генетично, причинно й функціонально, тобто знаходяться в певних взаємовідносинах, розгляд цього явища як системи з прикладною кримінологічною метою є доволі доцільним і перспективним [19, с. 6].

Учений наголосив, що така логічна побудова системи має на меті повне й системне виявлення окремих особливостей і приватних закономірностей мотивації злочинної поведінки. У цій же статті він навів результати дослідження, які підтвердили існування статистичних закономірностей вибіркового складання криміногенних чинників і кримінологічно значущих ознак особистості правопорушників за різними видами мотивації злочинної

поведінки. Фільтром вибіркості тих чи інших чинників з погляду автора, служить зміст мотивації злочинної поведінки як системи [19, с. 6].

Зауважимо, що пізніше В. В. Лунєєв повернувся до проблеми системного характеру злочинності й окреслив 4 умовні форми її самодетермінації. А саме: (а) вдало вчинений і нерозкритий злочин часто породжує інший; (б) учинення так званих «допоміжних» злочинів (як-то – дача хабара) зумовлює основні посягання (злочинні дії) службових осіб; (в) самодетермінація злочинності пов'язана з проявами організованої злочинності (зокрема, міжзлочинними угрупованнями існує національний і міжнародний, так би мовити, «розподіл праці»); (г) самодетермінація злочинності виявляється через психологію населення, яке спостерігає безкарність злочинців і схильється до вчинення злочинів [20, с. 593].

Доволі змістовно обґрунтовувала системний характер злочинності інший російський кримінолог – А. І. Долгова. На її переконання, злочинність – це специфічна підсистема більш загальної системи – протиправних суспільних відносин як елемента соціуму в цілому. Дослідниця вбачає певну цілісність злочинності й окремих її елементів і стверджує, що конкретні елементи (підструк-

тури) злочинності знаходяться у взаємозв'язку, що зумовлює її нові якісні характеристики. На її думку, оскільки злочинність – це соціальна система, тож вона має й риси саме останньої, як-от: цілеспрямованість, відкритість, самодетермінація тощо [6, с. 52].

Перспективність використання системного підходу до вивчення злочинності переконливо підтверджують напрацювання російських колег. В цьому напрямку ними розроблена й використовується модульна теорія соціуму (А. О. Давидов, О. М. Чураков) [3], відповідно до якої Д. О. Лі проаналізував соціум злочинців і встановив його структурні закономірності [17, с. 51-53]. Показово, що практичне прогнозування науковця щодо числа засуджених у Російській Федерації в 1996 р. мало похибку від фактичних даних лише на 1,6947 % [17, с. 159].

Звертаємо увагу, що й вітчизняні кримінологи з використанням системного методу постійно накопичували матеріал, що підтверджував системний характер криміногенних явищ. Таким чином підтверджувалася думка А. П. Закалюка про перспективність цього методу щодо аналізу злочинності, її причин та умов, особи злочинця, опрацювання теорії та практики запобігання злочинним проявам [9, с. 104].

Зокрема, у вітчизняній кримінології дедалі активніше стверджувалася точка зору про системний характер злочинності. Так, І. М. Даньшин розглядав її як відносно самостійну, динамічну, ймовірнісну систему елементів – конкретних злочинів та їх видів, об'єднаних в однорідні групи [4, с. 8]. Учений визнавав, що їх сукупність становить не просто сумарне утворення, а якісно інше за своїм змістом явище, яке має нові ознаки і специфічні закономірності причинності, динаміки, розвитку, структури та ін.

Системний характер злочинності вбачає й І. К. Туркевич, яка вважає останню відносно масовим, суспільно небезпечним, історично мінливим соціальним і кримінально-правовим явищем, що виникло на певному етапі розвитку соціуму і становить собою систему злочинів та осіб, які їх учинили за певний час на відповідній території [26, с. 19]. На її думку, злочинність – це складна суспільна система, відтворююча саму себе, що пояснює причини її походження й існування [26, с. 51].

Як указував А. Ф. Зелінський стосовно злочинності, краще вести мову не просто про сукупність, а про систему, що підкорюється статистичним закономірностям, тобто про ймовірнісне утворення [10, с. 20].

В. М. Дрьомін запропонував теорію інституціональної кримінології, предметом дослідження якої стала соціальна система (підсистеми) в її внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язках, у суб'єктно-об'єктному розрізі в контексті особливостей криміногенних та антикриміногенних чинників [7, с. 67]. Базовими для свого системного аналізу науковець використовував поняття «людина», «поведінка», «суспільство», «право». Такий підхід не є цілком очевидним, оскільки у підґрунті значної частини злочинів не міститься єдиних психологічних (мотиваційних) засад, та й соціальні чинники, що їх детермінують, теж неоднотипні. Наприклад, зустрічаються вбивства побутові й замовлені; крадіжки відбуваються в різноманітних регіонах різними людьми; істотно відрізняються податкові й військові злочини та ін. [8, с. 122, 123]. Проте основним чинником, що дозволяє науковцеві вважати злочинність системним явищем, є те, що її фундамент становлять не кримінально-правові ознаки, а людська діяльність, соціальна практика в рамках конкретних соціальних систем [8, с. 123]. Використовуючи запропонований підхід, В. М. Дрьомін наочно показав сутність криміногенних процесів в Україні як частини загальної системи суспільних відносин.

Достатньо переконливо злочинність як систему аргументує О. Г. Фролова. Першою системною ознакою цього явища вона назвала його цілісність: з одного боку, тут з'являються нові властивості, яких немає в окремих елементах, а з другого – стійкі внутрішні зв'язки переважають над зовнішніми. Другою визнається ієрархічність (багаторівневність) [27, с. 11, 12]. Системою визнається і практика кримінальних покарань в Україні [27, с. 76].

А. П. Закалюк акцентував увагу на системності соціально значущих властивостей, що становлять сутність особистості злочинця. Він указував: структуризація особи злочинця є системним утворенням, елементи якого пов'язані між собою системними зв'язками взаємозалежності і взаємодії. У кожному випадку системна структуризація має відбуватися з урахуванням повноти всіх елементів системи, із виключенням тих із них, що не охоплюються останньою. Треба завжди дотримуватись орієнтації на системостворюючий елемент, з яким пов'язані мета й конкретні цілі цієї структуризації [9, с. 257]. Окрім цього, науковець, мабуть, уперше так докладно розкрив також системний характер знань, що становлять собою кримінологію як науку [9, с. 24-34].

За системним методом новий рівень розуміння співвідношення

віктимності до злочинності запропонував В. О. Туляков. На його думку, властивість їх взаємовизначення і взаємопереходу розкривається описаними в теорії синергетики законами й закономірностями самоорганізації системи суспільного організму [25, с. 256]. Залишивши осторонь усталені погляди попередників, які тривалий час розкривали цю проблему в механізмі «злочинець — жертва», він обґрунтовує взаємодію віктимності і злочинності як однорівневих явищ у механізмі функціонування соціуму. Науковець захищає точку зору, згідно з якою ці два поняття виступають своєрідними формами адаптації процесу девіантності до змін соціальної структури [25, с. 254]. Практичне значення такого міркування виявляється у пропозиції В. О. Тулякова переорієнтувати правоохоронну політику на потенційного потерпілого та на його захист [25, с. 257].

С. Ю. Лукашевич звернувся до синергетики, яка вивчає самоорганізовані системи при дослідженні кримінологічної політики. Він розглянув її як самовпорядковану й самоврегульовану систему, що перебуває у стані постійного обміну з іншими напрямками діяльності держави, із суб'єктами й об'єктами соціальної взаємодії. Учений стверджує: такий методологічний підхід є найбільш вдалим при вивченні й

удосконаленні кримінологічної політики як напрямку соціального впливу й реагування на злочинність [18, с. 135].

На фоні видань, у яких на засадах системного підходу розглядалися окремі проблеми кримінологічної доктрини, виділяється дисертаційна робота О. Є. Манохи «Системний аналіз в кримінології» [21], в якій автор виклав результати проведеного комплексного системного дослідження злочинності, її об'єктивних і суб'єктивних чинників, заходів запобігання останній. Кожен із цих аспектів він розкрив доволі докладно. Так, на підставі системно-кримінологічного аналізу кількісно-якісних показників злочинності в Україні за період 1972?1995 р.р. дослідник демонструє системність зв'язків між її структурними елементами, а також із зовнішнім середовищем — процесами суспільного життя. Об'єктивні й суб'єктивні чинники злочинності вивчаються системно, на підставі діяльнісно-людинномірному принципу. У системному вимірі розглядається також і запобігання злочинності.

Таким чином, можна стверджувати про наявність конструктивної тенденції в сучасній українській кримінології, яка проявляється у використанні системного підходу при дослідженні кримінологічних явищ. Ураховуючи вказане, ми лише частково погоджуємося з думкою А. П. Зака-

люка про те, що у вітчизняній кримінології «... через наукову привабливість, цінність і, так би мовити, «модність» системно-структурного методу посилення на його застосування можна нерідко зустріти в дослідженнях, де далі визначення структури предмета справа не пішла, системні зв'язки, залежності, навіть системоутворюючі, залишилися нерозкритими, а можливості саме сучасного системного підходу – невикористаними» [9, с. 104].

У той же час ми підтримуємо точку зору В. М. Дрьоміна, що і злочинність, і система протидії їй — це елементи соціальної самоорганізації (саморегуляції) соціуму. Ця система може бути предметом дослідження на соціально-філософському рівні [8, с. 11]. Тож слушною є позиція В. І. Шакуна, що подальший розвиток кримінологічної науки в Україні має спиратися, зокрема, на синергетичні підходи, тобто на міждисциплінарне поле досліджень, на врахування загальних принципів, що керують поведінкою самоорганізованих систем. У межах цієї парадигми за умови втілення нових методів дослідження й відповідного понятійного апарату треба розраховувати на появу нових теорій, що пояснюють злочинність [29, с. 142].

Хоча в цілому можливість розгляду явища як об'єкта-системи чи відмова від такого

підходу вирішується самим дослідником, передумови підходу системного, зокрема, при вивченні такого явища, як злочинність, цілком очевидні. Взагалі фахівці вважають, що системою в найширшому розумінні може бути все, що можна розглядати як окрему сутність. Наприклад, Всесвіт є системою. Системами є фізичні об'єкти, процеси й поняття [24, с. 334]. Використовуючи ідеї кібернетики, науку можна охарактеризувати як відносно відособлену інформаційну систему [5, с. 30]. За системи можна приймати навіть такі абстрактні об'єкти, як математичні змінні, рівняння, правила й закони, процеси тощо [28, с. 253].

Принциповою для дослідження злочинності як системи є така обставина: щодо будь-якої множинності об'єктів твердження, що їх об'єкти не мають внутрішніх відношень, є хибним, тому що завжди можна прийняти за останнє, приміром, відстань між частинами об'єктів [28, с. 254]. У випадку ж злочинності кримінологічної науці вже відомі закономірності детермінації злочинних проявів, структурних співвідношень їх видів, тенденцій розвитку.

Тож, на наше переконання, одним з перспективних напрямків у кримінології має стати саме системний підхід. Такі дослідження

дозволять раціоналізувати правоохоронну діяльність, переорієнтувавши її з окремих проявів – злочинів – на нейтралізацію системних властивостей явища злочинності в цілому.

Список літератури: 1. Богданов А. А. Тектология. Всеобщая организационная наука / А. А. Богданов. – М.: Экономика, 1989. – 193 с. 2. Гегель В. Работы разных лет / под ред. А. В. Гулыги. – [В 2-х т. – Т. 2]. – М.: Мысль, 1971. – 630 с. 3. Давыдов А. А. Модульный анализ и моделирование социума: моногр. / А. А. Давыдов, А. Н. Чураков. – М.: ИС РАН, 2000. – 120 с. 4. Данышин И. Н. Криминология (понятие, предмет, задачи и система криминологической науки): учеб. пособ. / И. Н. Данышин. – Харьков: ХИВД, 1994. – 34 с. 5. Добров Г. М. Наука о науке: моногр. / Г. М. Добров. – Киев: Наук. думка, 1989. – 304 с. 6. Долгова А. И. Криминология: учебник / А. И. Долгова. – М.: Норма, 2001. – 272 с. 7. Дрёмин В. Н. Институционализация преступности и институциональная криминология: концептуальные подходы / В. Н. Дрёмин // Криминология в Україні та притидія злочинності: зб. наук. ст. / за ред. М. П. Орзіха, В. М. Дрьоміна. – О.: Фенікс, 2008. – С. 56-68. 8. Дрёмин В. Н. Преступность как социальная практика: институциональная теория криминализации общества: моногр. / В. Н. Дрёмин. – Одесса: Юрид. лит., 2009. – 550 с. 9. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика. – [У 3-х кн. – Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки] / А. П. Закалюк. – К.: Вид. дім «Ін Юре», 2007. – 424 с. 10. Зелінський А. Ф. Криминология: учеб. пособ. / А. Ф. Зелінський. – Харьков: Прапор, 1996. – 130 с. 11. Зелінський А. Ф. Методика кримінологічних досліджень: навч. посіб. / А. Ф. Зелінський. – К.: Вид-во НМК ВО, 1992. – 48 с. 12. Кант И. Трактаты и письма / И. Кант. – М.: Наука, 1980. – 709 с. 13. Криминология: приглашение к дискуссии: моногр. / А. В. Баляба, Э. В. Виленская, Э. А. Дидоренко, Б. Г. Розовский. – Луганск: РИО ЛИВД, 2000. – 318 с. 14. Криминология: учебник для вузов – [3-е изд., перераб. и доп.] / под общ. ред. А. И. Долговой. – М.: Норма, 2005. – 912 с. 15. Кузнецова Н. Ф. Проблемы криминологической детерминации: моногр. / Н. Ф. Кузнецова. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – 208 с. 16. Кузьмин В. П. Принцип системности в теории и методологии К. Маркса. – [3-е изд., доп.]: моногр. / В. П. Кузьмин. – М.: Политиздат, 1986. – 399 с. 17. Ли Д. А. Преступность как социальное явление: моногр. / Д. А. Ли. – М.: Информ.-издат. агентство «Русский мир», 1997. – 176 с. 18. Лукашевич С. Ю. Методологічні проблеми підвищення якості діяльності держави з протидії злочинності / С. Ю. Лукашевич // Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні: матер. наук. конф. 15 травня 2009 р./ за ред. В. І. Борисова. – Х.: Право, 2009. – С. 135-140. 19. Лунеев В. В. Системный подход к изучению мотивации преступного поведения / В. В. Лунеев // Воп. борьбы с преступностью. – М.: Юрид. лит., 1980. – Вып. 33. – С. 3-12. 20. Лунеев В. В. Курс мировой и российской криминологии: учебник для магистров. – [В 2-х т. – Т. 1: Общ. ч.] / В. В. Лунеев. – М.: Юрайт, 2012. – 1003 с. 21. Маноха О. Є. Системний аналіз в кримінології / О. Є. Маноха: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук. – К., 1996. – 22 с. 22. Платон. Диалоги / пер. с древнегреч.; сост. и ред. А. Ф. Лосев. – М.: Мысль, 1986. – 607 с. 23. Тексты по истории социологии XIX-XX вв.: хрестоматия / под ред. Е. Л. Жукова. – М.: Наука, 1994. – 357 с. 24. Тода М. Логика систем: введение в формальную теорию структуры / М. Тода, Е. Х. Шуффорд // Исследования по общей теории систем. – М.: Прогресс, 1969. – С. 320-383. 25. Туляков В. О. Віктимологія (соціальні та кримінологічні проблеми) / В. О. Туляков. – О.: Юрид. літ., 2000. – 336 с. 26. Туркевич І. К. До проблеми про місце кримінології в системі наук / І. К. Туркевич // Вісн. Акад. адвокатури України. – 2005. – Вип. 3. – С. 50-55. 27. Фролова О. Г. Злочинність і система кримінальних покарань (соціальні, правові та кримінологічні проблеми й шляхи їх вирішення за допомогою логіко-математичних методів): навч. посіб. / О. Г. Фролова. – К.: АртЕк, 1997. – 208 с. 28. Холл А. Д. Определение понятия системы / А. Д. Холл, Р. Е. Фейджин // Исследования по общей теории систем. – М.: Прогресс, 1969. – С. 252-283. 29. Шакун В. І. Онтологічний вимір у кримінології / В. І. Шакун // Право України. – 2010. – № 7. – С. 140-145.

ИСТОРИЯ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СИСТЕМНОГО МЕТОДА В ИССЛЕДОВАНИИ СВОЙСТВ ПРЕСТУПНОСТИ Оболентцев В. Ф.

Статья посвящена истории применения системного метода при изучении преступности; обосновывается перспективность его использования в криминологических исследованиях.

Ключевые слова: история криминологии, преступность, системный метод.

HISTORY OF THE USE OF SYSTEM METHOD IN RESEARCH OF PROPERTIES OF CRIMINALITY Obolentsev V. F.

The article is devoted history of criminology. Maintenance of criminology theories, offered the Ukrainian scientists is exposed. Perspective of the use of system method in criminology researches is grounded.

Key words: history of criminology, criminality, system method.

Надійшла до редакції 09.10.2012 р.

УДК 343.97:343.26

М. Ю. Валуйська,
канд. юрид. наук, доцент
Національний університет
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»,
м. Харків

ПРОБЛЕМИ КРИМІНОЛОГІЧНО ЗНАЧУЩОГО ВПЛИВУ НА ОСІБ , ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

У статті окреслюється коло питань, пов'язаних з теоретичними і практичними проблемами запобігання вчиненню злочинів особами, яким призначено покарання у виді позбавлення волі. Ідеться про злочини, які можуть учинятися не тільки в місцях позбавлення волі, а й поза межами означених установ.

Ключові слова: криминологічно значущий вплив, запобігання злочинності в місцях позбавлення волі, особа злочинця, ресоціалізація, виправлення.

Курс України на демократичний розвиток і пріоритети, закріплені Конституцією України, – визнання життя і здоров'я, честі й гідності, недоторканності й безпеки людини найвищою соціальною цінністю – зумовлюють необхідність ретельного розроблення криминологічної політики дер-

жави. Політика криминологічна є складником державної політики і на підставі Основного Закону країни й інтегрованих криминологічною наукою різних галузей знань визначає основоположні методологічні засади й напрямки, якими керується держава та її інституції при здійсненні нереп-